

ОСОБЛИВОСТІ МІЖКУЛЬТУРНОЇ ВЗАЄМОДІЇ В РОСІЙСЬКІЙ Й АВСТРІЙСЬКІЙ (АВСТРО-УГОРСЬКІЙ) ІМПЕРІЯХ НАПРИКІНЦІ ХІХ — НА ПОЧАТКУ ХХ СТ. ТА В УКРАЇНСЬКІЙ ДЕРЖАВІ 1917–1920-Х РР.

• ДЖЕРЕЛО 1 Історична довідка

Міжнаціональні відносини в Російській та Австрійській (Австро-Угорській) імперіях у ХІХ — початку ХХ ст.

Після поділів Речі Посполитої (1772, 1793, 1795 рр.) і до завершення Першої світової війни сучасні українські землі перебували у складі двох імперій: Австрійської (пізніше Австро-Угорської) та Російської.

Етнічні групи в Російській імперії не мали однакових прав і були розташовані ієрархічно. Одна з ієрархій вибудовувалася за такими культурними критеріями як релігія, спосіб життя та мова. Культурна ієрархія етносів у Російській імперії у ХІХ ст. становила систему концентричних кіл, які розходилися від «свого» російського ядра до «чужинців» (іногородців). Інша система протиставлення базувалася на схемі: православні християни, інші християни, нехристияни. На основі цих підходів будувалася політика стосовно окремого етносу. Чим віддаленішою була етнічна група від православного російського ядра, тим більшим був рівень культурної дискримінації, але меншими асиміляційні впливи.

На українських землях, тобто на теренах так званого «Південно-Західного краю» Російської імперії, в ієрархії культур «малороси» (так офіційно називали українців у Російській імперії) розглядалися як частина загальноруської спільноти і як союзники проти «чужинців» (поляків, євреїв, німців). Сьогодні історики вважають, що не існувало єдиної узгодженої політики русифікації стосовно південно-західних провінцій Російської імперії. Цілеспрямована культурномовна русифікація та асиміляція почала поступово проявлятися в політиці Російської імперії стосовно українців після 1860-х рр. (Валуєвський циркуляр 1863 р. та Емський указ 1876 р.). У жовтні 1905 р. імператор Микола II підписав маніфест про запровадження політичних свобод, серед іншого й свободи слова. Як наслідок, почали виходити періодичні видання, друкуватися книжки українською мовою, з'явилися перші політичні партії. На відміну від підданих Габсбурзької імперії, вони мали значно вужче поле для формування громадського простору та політичної дискусії щодо власної національної ідентичності. Переслідування української культури та відсутність політичних свобод стримували розвиток української національної свідомості й національного руху в Російській імперії.

Центром формування та кристалізації української національної ідентичності та українського проекту загалом на цілі десятиліття стала Галичина. Культурний розвиток у ній пов'язаний із цілим комплексом реформ кінця

XVIII ст. й особливо середини XIX ст., які торкалися політичної, суспільно-економічної, культурно-релігійної сфер життя.

У грудні 1867 р. в Австрійській імперії було ухвалено закон про загальні права громадян, який гарантував їм рівноправність незалежно від їхнього етнічного походження та віросповідання. Формально закон визнав рівними усі нації держави. Кожна з них мала беззастережне право на збереження й плекання власної національності і мови. Більшість провінцій Габсбурзької імперії були полікультурними з невеликою перевагою певної національної групи (німців у Богемії, румунів у Буковині, поляків у Галичині), що спричинило диспропорції у підтримці інституцій і практик, покликаних забезпечувати «збереження й плекання власної національності і мови». Така ситуація провокувала гострі міжнаціональні дискусії, але, з іншого боку, сприяла виробленню власної національної ідентичності. Як наголосив північноамериканський дослідник І.-П. Химка, не мова, віра та історичний досвід творили націю, а навпаки, ці визначальні риси нації виокремлювалися у процесі її формування у модерну добу: традиції «винаходилися», літературні мови кодифікувалися, церква набувала національного характеру. Усюди в Європі національні культури й ідентичності не «відроджувалися», а «народжувалися» — тобто, по суті, творилися заново.

На початку XX ст. реалізація виборчого закону у деяких провінціях Габсбурзької монархії увінчалася успіхом і стала основою політики національного порозуміння. У 1910 р. «національної рівності» вдалося досягти у чотиримовній Буковині. У 1914 р. було здійснено спробу дійти порозуміння між поляками й українцями у Галичині, але на перешкоді стала Перша світова війна. У міжвоєнний період, коли населення західноукраїнських земель опинилося у складі кількох національних держав — Польщі, Румунії, Угорщини та Чехословаччини, становище національних меншин, за винятком Чехословаччини, погіршилося. Правоцентристські партії, які прийшли до влади, проводили агресивну асиміляційну політику стосовно національних меншин. Вона передбачала обмеження можливості здобути початкову освіту рідною мовою, вищу освіту і роботу, закриття національно-культурних інституцій, паціфікаційні акції. Така політика національних урядів провокувала ескалацію міжнаціональних конфліктів (зокрема, й етнічних чисток), які вибухнули з усією силою під час Другої світової війни. (В. Середя).

• Джерело 2 Офіційний документ

[...] Останнім часом питання про малоросійську літературу отримало інший характер через обставини, які не мають жодного стосунку до власне літературних інтересів. Видання попередніх творів малоросійською мовою мало на увазі знайомство з ними тільки освічених класів Південної Росії. Сьогодні ж прихильники малоросійської народності звернули свої погляди на неосвічених і тих, хто прагне реалізації своїх політичних задумів, розпочали

під приводом поширення грамотності і просвітництва, видання книг для початкового читання, букварів, граматик, географії і т. д. [...]. Багато з цих книг потрапляли вже на розгляд до Санкт-Петербурзького цензурного комітету. Немало таких же книг представили і в Київський цензурний комітет. [...]. Беручи до уваги насправді тривожне становище суспільства, яке підігривається політичними подіями, а також, враховуючи те, що питання навчання грамотності на місцевих наріччях не отримало ще остаточного вирішення у законодавчому порядку, міністр внутрішніх справ визнав за необхідне до погодження з міністром народної освіти, обер-прокурором Св. Синоду і шефом жандармів стосовно друкування книжок малоросійською мовою зробити у цензурному відомстві розпорядження, щоб до друку дозволялися тільки такі твори цією мовою, які належать до прекрасної, витонченої літератури. Дозвіл друку книг малоросійською мовою як духовного змісту, так і навчальних, і призначених для початкового читання народом, призупинити [...].

Циркуляр министра внутренних дел П. А. Валуева Киевскому, Московскому и Петербургскому цензурным комитетам 18 июля 1863 г. // Лемке М. К. Эпоха цензурных реформ 1859–1865 гг. — СПб., 1904. — С. 302–304 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrhistory.narod.ru/texts/miller-pr1.htm>.

• ДЖЕРЕЛО 3 Офіційний документ

Бажаючи припинити небезпечну стосовно держави діяльність українофілів, потрібно виконати такі заходи до прийняття особливого рішення:

а) У Міністерстві внутрішніх справ:

1. Не дозволяти ввозити на територію Імперії без особливого на те дозволу Головного Управління у справах друкування будь-яких книг, що видаються за кордоном на малоросійському наріччі.

2. Заборонити в Імперії друкування на тому ж наріччі будь-яких оригінальних творів чи перекладів, за винятком історичних пам'яток, але з тим, щоби і ці твори, якщо вони належать до усної народної творчості (як пісні, казки, прислів'я), видавати з дотриманням загальноросійської орфографії (тобто не друкувати, так званою «кулішівкою»). [...]

3. Заборонити на тому ж наріччі різні сценічні вистави, тексти до нот і публічні читання (як такі, які на даний час носять характер українофільських маніфестацій). [...]

б) У Міністерстві народної освіти:

6. Посилити нагляд з боку місцевого навчального керівництва, щоб не допустити у початкових училищах викладання будь-яких предметів на малоросійському наріччі.

7. Вилучити з бібліотек усіх початкових і середніх училищ у малоросійських губерніях книги, які заборонені другим параграфом даного проекту.

8. Звернути серйозну увагу на особовий склад викладачів у навчальних округах Харківському, Київському, Одеському, зажадавши від керівників цих

округів поіменного списку викладачів з позначками про неблагонадійність кожного стосовно українофільських тенденцій і, визначивши таких неблагонадійними чи сумнівними, перевести у великоросійські губернії, замінивши на місцях уродженцями останніх. [...]

9. Закрити на невизначений термін Київський Відділ Імперського Географічного Товариства [...], і допустити потім відкриття заново з наданням місцевому Генерал-Губернатору права клопотати про його відкриття, але з усуненням назавжди тих осіб, які сумнівні у своєму проросійському спрямуванні.

в) У відділенні особистої Його Імперської Величності канцелярії:

11. негайно вислати з краю Драгоманова і Чубинського як невірних небезпечних у краї агітаторів.

Емський указ // Савченко Ф. Заборона українства 1876 р. — Харків-Київ, 1930. — С. 381–383 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://movahistory.org.ua/wiki/>.

• Джерело 4 Офіційний документ

Стаття 19.

Усі народні племена є рівними у праві і кожне має непорушне право зберігати свою народність і мову. Рівність усіх використовуваних мов у школах, установах і в громадському житті визнано державою. У краях, де живе більше племен, громадські наукові інституції повинні бути так організовані, щоб кожне плем'я мало можливість і необхідні засоби для викладання своєю мовою, без примусу до навчання іншою крайовою мовою.

Державний закон Австро-Угорщини (Конституція) від 25 грудня 1867 року // Левінський В. Національне питання в Австрії і соціалдемократія. — Львів, 1907. — С. 186.

• Джерело 5 Думка дослідника

У дійсності ця стаття (стаття 19) говорить про рівність усіх крайових мов у школах, установах і громадському житті, але на неї не можуть посилатися всі народи, так як права мови кожного народу імперії визначають «мовні» розпорядження міністерств різних часів. Існуюча на сьогодні практика доводить абсолютну декларативність Основного Закону Австрії. Насправді австрійський уряд кинув окремі народи у круговерть національної війни. Крім того, він «зверху» нав'язував політичну перевагу одних народів над іншими, що закріпило гегемонію «історичних народів», зробило їх більш-менш суверенними у державі і краях, засудивши одночасно, «неісторичні народи» на політичне безправ'я... Серед перших виявилися на першому місці німці і мадяри [...]. Серед поневолених народів виявилися чехи, італійці, словенці, румуни, серби, українці ...

Левінський В. Національне питання в Австрії і соціалдемократія. — Львів, 1907. — С. 187, 190, 191–192.

👉 ЗАВДАННЯ ТА ЗАПИТАННЯ

- 1 Прочитайте **Джерело 1**. Які суспільно-політичні процеси впливали на національну політику Російської та Австрійської (Австро-Угорської) імперій? Як національна політика впливала на процеси творення національної ідентичності населення імперій?
- 2 Ознайомтесь із **Джерелами 2–3**, що характеризують мовну політику Російської імперії щодо українських земель. Проаналізуйте документи, випишіть сфери, де була заборонена українська мова, та сфери, де вона могла функціонувати.
- 3 Прочитайте **Джерела 4–5**. Які права для національних меншин були затверджені у Конституції Австро-Угорщини? Які труднощі виникли під час їх реалізації у конкретних регіонах?

* ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

- 1 Чим відрізнялася національна політика Російської та Австрійської (Австро-Угорської) імперій? Що у них спільного? Складіть таблицю «Спільне та відмінне у національній політиці імперій».
- 2 Які наслідки мала національна політика, яку реалізовували Російська та Австрійська (Австро-Угорська) імперії, для громадян України на поч. ХХ ст.?

▶ Методичні поради

Групова дискусія «Чотири кути»

Під час ознайомлення з темою «Міжнаціональні відносини у Російській та Австрійській (Австро-Угорській) імперіях у ХІХ – поч. ХХ ст.» використайте метод «чотири кути» або, залежно від кількості сформульованих позицій, його варіант («три кути», «п'ять кутів»).

За кожною з оголошених позицій (наприклад, 1 — «політика російського уряду сприяла посиленню взаємодії та культурному діалогу між різними національними групами»; 2 — «політика російського уряду не сприяла посиленню взаємодії та культурному діалогу між різними національними групами», 3 — «політика австрійського (австро-угорського) уряду сприяла посиленню взаємодії та культурному діалогу між різними національними групами»; 4 — «політика австрійського (австро-угорського) уряду не сприяла посиленню взаємодії та культурному діалогу між різними національними групами») закріплюється один з кутів аудиторії.

Ознайомтеся з джерелами і оберіть для себе одну із запропонованих позицій, яка найкраще, на вашу думку, описує міжнаціональні відносини в імперіях. Розійдіться у кути залежно від обраної теорії і об'єднайтеся у групи.

Групам, які утворилися, протягом 5–10 хв. підготувати 3–5 аргументів на користь обраної позиції і презентувати їх.

Проведіть загальну дискусію про переваги та вади кожного підходу, враховуючи аргументи кожної групи.

• Джерело 6 Офіційний документ

Прямуючи до автономного ладу на Україні, Центральна Рада у згоді з національними меншостями України підготовлятиме проект законів про автономний устрій України для внесення їх на затвердження Установчими Зборами.

Другий універсал Української Центральної Ради [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/universal-2.html>.

• Джерело 7 Офіційний документ

...Український народ, що сам довгі літа боровся за свою національну волю й нині її здобувши, буде твердо охороняти волю національного розвитку всіх народностей, на Україні суцїх, тому оповіщаємо, що народам великоруському, єврейському, польському й іншим на Україні признаємо національно-персональну автономію для забезпечення їм права і свободи самоврядування у справах їх національного життя...

Третій універсал Української Центральної Ради [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/universal-3.html>.

• Джерело 8 Офіційний документ

Стаття 1. Кожна з населяючих Україну націй має право в межах Української Народної Республіки на національно-персональну автономію, себто право на самостійний устрій свого національного життя, що здійснюється через Орган Національного Союзу, влада якого поширюється на всіх його членів, незалежно від місця їх заселення в межах Української Народної Республіки. Це є невід'ємне право націй, і ні одна з них не може бути позбавлена цього права або обмежена в ньому.

Стаття 2. Населяючим територію УНР націям — великоруській, єврейській і польській — право на національно-персональну автономію дається силою цього закону. Нації же білоруська, чеська, молдавська, німецька, татарська, грецька та болгарська можуть скористуватися правом національно-персональної автономії, якщо до Генерального Суду про те поступить заява від кожної нації, [...]. Генеральний Суд розглядає заяву в публичному засіданні [...] сповіщає про свою постанову Генеральний Секретаріат і оголошує її до загальної відомости. Зазначені заяви від націй, які не перелічені в цій статті, подаються на розгляд парламенту УНР.

Закон про національно-персональну автономію від 9 січня 1918 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://hist-dokuments.narod.ru/Ukr-revolution/avtonomija.htm>.

• ДЖЕРЕЛО 9 Офіційний документ

ЗУНР. Проклямація Української Національної Ради від 19 жовтня 1918 року

1. Ціла етнографічна українська область в Австро-Угорщині, зокрема Східна Галичина з граничною лінією Сяну з влученням Лемківщини, північно-західна Буковина з містами Чернівці, Строжинець і Серет та українська полоса північно-східної Угорщини — творять одноцілу українську територію.

2. Ця українська національна територія уконституується оцим як українська держава. Постановляється поробити приготовані заходи, щоби рішення це перевести в життя.

3. Взивається всі національні меншини на цій українській області, — причім Євреїв призначається за окрему національність, щоби уконституувалися і негайно вислали своїх представників до Української Національної Ради в кількості, відповідаючій їх числу населення.

4. Українська Національна Рада вигоготовить конституцію для утвореної тим способом держави, на основах: загального, рівного, тайного і безпосереднього права голосування з пропорціональним заступництвом, з правом національно-культурної автономії та з правом заступництва в правительстві для національних меншин.

Левицький К. Великий зрив (До історії української державності від березня до листопада 1918 р. на підставі споминів та документів). — Львів, 1931. — С. 115–116.

• ДЖЕРЕЛО 10 Громадська думка

...На початку травня 1918 р., коли в Україні до влади прийшов гетьман П. Скоропадський, генеральний секретар гетьманського уряду заявив про несумісність національних міністерств за ситуації, яка склалася в країні. Через декілька днів у інтерв'ю журналістам П. Скоропадський підтвердив чутки про можливу ліквідацію цих органів. Зазначалася і причина: «Всі громадяни України рівноправні».

Статус національних меншин за Української держави гетьмана П. Скоропадського та Директорії УНР [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/methodser/87/26.pdf>.

👉 ЗАВДАННЯ ТА ЗАПИТАННЯ

- 1 Прочитайте Джерела 6–10. Які офіційні документи засвідчили прагнення Української держави у період національно-визвольних змагань розвивати культуру національних меншин? У який спосіб пропонувалося це реалізовувати?
- 2 Які цінності та права націй були закріплені в офіційних документах Української держави 1917–1920 рр.?

* ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

- 1 Знайдіть 3–5 візуальних статистичних джерел, які ілюструють вирішення національно-культурних проблем в Україні протягом 1917–1920 рр.? Проаналізуйте їх кількісні та якісні характеристики. Зробіть висновки.
- 2 Використовуючи додаткову літературу та джерела, напишіть твір-роздум на тему: «Національні меншини у роки Української революції: нові можливості та їх практичне втілення».